

WIEPRZ

żywa rzeka

Krajobraz kulturowy

Dolina Wieprza, przecinająca kilka krain Lubelszczyzny, stanowi mozaikę zróżnicowanych krajobrazów ukształtowanych przez siły natury oraz wielowiekową aktywność człowieka. Dominującemu ciągle nad Wieprzem tradycyjnemu modelowi rolnictwa zawdzięczamy charakterystyczne dla Rostocza, Wyżyny Lubelskiej i Podlasia szachownicowe mozaiki pól na zboczach. W dolnym biegu można zobaczyć pasące się na swobodzie stada koni i krów. W takim otoczeniu wyrosły wsie i miasteczka.

Chałupy i dworki

O urodzie wsi stanowią przede wszystkim zabudowania mieszkalne, w tym przede wszystkim drewniane chaty, czasem jeszcze kryte strzechą lub gontem. Większe zbiorowiska zabudowy drewnianej, w tym wiele zabytków architektury wniesionych na początku XX w. można zobaczyć m.in. w osadzie Borek (dzielnica Zwierzyńca, w której zachowało się ponad 70 domów), we wsi Topólcza, Oleśniki i Sobieszyn. Wiele pięknych, starych domów znajduje się w Jeziorzanach i Baranowie.

Najczęściej na Lubelszczyźnie były budowane domy jednorodzinne, składające się z sieni w centralnej części budynku, izby i komory. Etnografowie wyróżniają także m.in. typy biłgorajski i lubelsko-nadwiślański. Zupełnym unikatem są okólniki – zabudowania zamknięte w zwartym czworoboku.

Zagroda wiejska

REMIGIUSZ HANAJ-MAZUR

W czasie panującej pod koniec XIX w. Petersburgu epidemii dęblińska forteca była przez krótki czas siedzibą dworu cara Mikołaja II. W latach 1943-44 na terenie twierdzy znajdował się hitlerowski obóz jeniecki Stalag 307. Tutaj więzieni byli jeńcy radzieccy, francuscy oraz włoscy. Był to – wraz z filiami – największy tego typu obóz w Europie. W wyniku głodu, ciężkiej pracy, chorób i egzekucji życie straciło tu od 80 do 100 tysięcy osób.

Nadwieprzański sztetl

Nad Wieprzem nie wykształciły się w czasach współczesnych żadne większe ośrodki miejskie. Jednak kilka miasteczek we wcześniejszych stuleciach miało swoje okresy świetności i ponadregionalnego znaczenia, jeśli nie w gospodarce i polityce, to w kulturze i religii. Do dziś niemal od źródeł do ujścia, co kilkanaście kilometrów, leżą miejscowości, które mimo zaniedbania oraz mniejszej lub większej skali socrealistycznej szpetoty zachowały klimat, urok i krajobraz przedwojennych kresowych miasteczek. Na ich kształtowanie się zasadniczy wpływ miała kilkusetletnia obecność społeczności żydowskiej. Od XIX wieku do czasów II wojny światowej Żydzi stanowili w nich znaczną, często największą, a w przypadku np. Izbicy wyraźnie dominującą część mieszkańców. Szczepreszyn, Łęczna, Lubartów czy Kock były przez długi okres istotnymi centrami żydowskiego życia religijnego i społecznego.

Spośród nielicznych uratowanych zabytków żydowskich w Szczepreszynie możemy zobaczyć budynek renesansowej synagogi (dziś dom kultury) oraz jeden z najciekawszych i najpiękniejszych na Lubelszczyźnie cmentarzy żydowskich. Najstarsze macewy pochodzą z początku XVIII w. Cmentarze lub ich fragmenty zachowały się m.in. w Biskupicach, Lubartowie i Kocku. Znajdujący się na kockim kirkucie ohel Menachema Mendla Morgenszterna przyciąga do dziś pielgrzymów z dalekich stron. Synagoga z domem nauki (dziś muzeum z ciekawą ekspozycją judaików) przetrwała również w Łęcznej.

To ostatnie miasteczko posiada oryginalny układ przestrzenny z trzema rynkami. Pochodzące z XIX w. karczmy z zajazdami i kramy sukienne przypominają o przeszłości Łęcznej jako znanego ośrodka handlowego. Krasnobród znany jest natomiast z ciekawych obiektów sakralnych: barokowego kościoła i klasztoru, szeregu niewielkich kaplic z których najśłynniejsze są Kaplica na Wodzie z pomnikową aleją kasztanową i Kaplica św. Rocha oraz Kalwarii Krasnobrodzkiej z 16 stacjami Męki Pańskiej z drewnianymi rzeźbami wykonanymi przez ludowego artystę.

Na ciekawy krajobraz Szczepreszyna, (który niektórzy nie bez odrobiny racji przyrównują do Kazimierza nad Wisłą) składają

się oprócz malowniczych kamieniczek dwa zabytkowe kościoły, dawny klasztor, wspomniana synagoga i cerkiew unicka z cmentarzem przycerkiewnym. Ciekawą małomiasteczkową zabudowę, ryneczki, zabytkowe domy i kamienice, możemy spotkać także w Krasnymstawie, Lubartowie, Łęcznej czy Kocku. W każdym z tych miasteczek znajduje się również zabytkowy kościół katolicki o XVII i XVIII wiecznym rodowodzie. Świadectwem dawnej wielokulturowości tych terenów jest także dawny budynek zboru kalwińskiego w Kocku, ariańskie grobisko w Krynicy oraz dawne cerkwie prawosławne w Krupem, Stężycy Nadwieprzańskiej i Topólczy.

Zachowane macewy na cmentarzu żydowskim w Szczepreszynie

KRZYSZTOF GORCZYCA

Więcej informacji o walorach przyrodniczych i kulturowych doliny Wieprza znajdziesz na stronie:

www.wieprz.org.pl

Towarzystwo dla Natury i Człowieka
ul. Głęboka 8A, 20-612 Lublin, tel. 081 743 71 04
e-mail: oikos@eko.lublin.pl, www.ekolublin.pl

Opracowanie tekstu: Krzysztof Gorczyca, Agnieszka Szokaluk
DTP: Marcin Wachowicz

1%

Stowarzyszenie jest organizacją pożytku publicznego, której możesz przekazać 1% podatku.
KRS: 0000214186

Projekt jest realizowany dzięki wsparciu finansowemu przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w ramach programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich oraz Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Lublinie

W Tarnawatce, Jaszczowie, Milejowie, Łączuchowie i wielu innych miejscowościach znajdują się drewniane dworki ziemiańskie wybudowane w XIX lub na początku XX wieku. Ten ostatni, otoczony wiekowym parkiem, został zaprojektowany przez Stanisława Witkiewicza w stylu „zakopiańskim”.

Kapliczka w Tarle

Krzyże, figury i kapliczki przydrożne, budowane z drewna, kamienia lub murowane możemy spotkać pośród pól, na rozstajach dróg, a także w centralnych miejscach wiosek. Stanowią świadectwo religijności mieszkańców. Przed wieloma z nich w majowe popołudnia odbywają się tradycyjne nabożeństwa maryjne. Często stanowią przykład niezwyklego kunsztu miejscowych rzemieślników. W wielu z nich dostrzec możemy oryginalne, charakterystyczne dla danej okolicy formy. Postawienie krzyża, figury lub kapliczki wiązało się nierzadko z niezwykle historycznymi lub legendarnymi wydarzeniami. Ponad

250-letnią figurę w Łysołajach wzniesiono na przykład, aby strzegła wioski przed epidemią cholery. Z kolei kapliczka w Łukaszówce koło Krasnegostawu upamiętnia, według legendy, ukazanie się św. Łukasza. Ciekawe, XIX-wieczne kapliczki zobaczyć możemy m. in. na terenie gminy Trawniki oraz w Kijanach i Spiczynie (murowana z rzeźbą św. Floriana oraz drewniana z obrazem Matki Bożej).

Zabytki techniki

Zabytki techniki są obiektami omijanymi przez wiele przewodników turystycznych. Nad Wieprzem zachowało się ich całkiem sporo. Część z nich związana jest z rzekami – to młyny niegdyś napędzane przez wodę, zamienione potem na elektryczne. Niektóre pracują do dziś. Warto zwrócić uwagę na młyn

w Tarnogórze, który w końcu XIX-wieku był największym tego typu obiektem na ziemiach polskich, oraz pięknie zdobiony młyn Ordynacji Zamoyskich w Szczebrzeszynie. Wiele, choć mniejszych, spotkać można w gminie Trawniki. Ginącym elementem krajobrazu są wiatraki. Obiektami tego typu są wiatraki: „koźlak” w Tuligłowach i ruina „holendra” w Oleśnikach. Budowa linii kolejowych w II połowie XIX i na początku XX w. przyniosła ożywienie gospodarce tych terenów oraz... powstanie wielu ciekawych budynków. Kilka interesujących obiektów znajduje się na stacji kolejowej w Dęblinie: wyremontowany niedawno dworzec, wieże ciśnień, lokomotywa wąskotorowa oraz domy pracownicze. Ciekawa zabudowa związana z koleją znajduje się także w Gołębiu, Trawnikach, Brodach Małych i w Zwierzyńcu. W pobliżu tras żelaznych znajdują się stare obiekty przemysłowe, np. XIX-wieczne budynki po dawnych cukrowniach stoją do dziś w Klemensowie (powiat zamojski) i Milejowie.

Młyn ordynacki w Szczebrzeszynie

Pomniki magnackiej potęgi

Wiele możnych i ważnych dla dziejów dawnej Rzeczypospolitej rodów arystokratycznych obróło sobie nadwieprzańskie miejscowości za siedziby. Dziś, wędrując wzdłuż rzeki, możemy obejrzeć lepiej lub gorzej zachowane, imponujące pałace należące dawniej do Zamoyskich, Tarnowskich, Firlejów, Sanguszków, Jabłonowskich. Pochodzące z XVII i XVIII stulecia rezydencje, otoczone najczęściej pięknymi i rozległymi parkami, spotkamy m.in. w Krasnobrodzie, Klemensowie, Lubartowie (okazały zespół pałacowy z oranżerią i parkiem geometrycznym), Kocku i Dęblinie (siedziba Szkoły Orląt). Imponujące wrażenie robią

Ruiny zamku w Krupem

także młodsze budowle w Kijanach, Sobieszynie i Uteżu. Oko przykuwają także pięknie położone na wzniesieniu pozostałości zespołu pałacowego w Zawieprzycach. W Krupem i Orłowie Murowanym koło Krasnegostawu zachowały się malowniczo położone ruiny zamków obronnych.

Na wczesnośredniowieczne grodziska, wchodzące w skład historycznych Grodów Czerwieńskich, natrafić możemy m.in. w Ewopolu i Biskupicach koło Trawnik oraz w Guciwie.

Twierdza u ujścia

Twierdza dęblińska (Iwangorod) to potężny kompleks wojskowy wybudowany po Powstaniu Listopadowym według najlepszych wzorów rosyjskiego budownictwa militarnego z użyciem wyjątkowego bogactwa detali. Pod koniec XIX w. przebudowywano ją, w wyniku czego stała się jednym z najnowocześniejszych ówczesnie obiektów tego typu.

Brama wjazdowa do twierdzy dęblińskiej